

انسان شناسی عرفانی

امام خمینی (س)

و علامه طباطبائی رحمۃ اللہ علیہ

مصطفیٰ خلیلی

سرشناسه : خلیلی، مصطفی، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور : انسان شناسی عرفانی امام خمینی (س) و علامه طباطبایی (رحمه الله) / مصطفی خلیلی.
مشخصات نشر : تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری : هـ ۳۱۲ ص.
شابک : ISBN: 978 - 964 - 212 - 447 - 3
یادداشت : کتابنامه: ص. ۲۹۹ - ۳۱۲؛ همچنین بصورت زیرنویس.
موضوع : خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸ - دیدگاه
درباره عرفان / طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۲۸۱ - ۱۳۶۰. انسان (عرفان) / انسان شناسی
شناسه افزوده : موسسه چاپ و نشر عروج.
رده بندی کنگره : ۸ الف خ / ۲۸۷/۲ BP
: بنده - یوبی : ۲۹۷/۸۳
شمار تابشناسی ملی : ۴۴۴۲۷۴۵
کد / م ۶۳

مؤسسه چاپ و نشر عروج

انسان شناسی عرفانی امام خمینی (س) و علامه طباطبایی (رحمه الله)

تألیف: مصطفی خلیلی

ناشر: مؤسسه چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س))

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

- فروشگاه شماره یک: خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فخررازی، پاساژ ظروفچی، تلفن: ۶۶۴۹۳۰۸۱ - دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵
- فروشگاه شماره دو: خیابان انقلاب، چهار راه حافظ، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷
- مراکز پخش:
 - امور نمایندگیها و نمایشگاهها: تلفن: ۶۶۴۰۴۸۷۳
 - امور سفارشات و بازرگانی، تلفن: ۶۶۴۸۹۱۶۰
- فروشگاه مجازی مؤسسه عروج www.oroujpub.com

فهرست مطالب

ا	سخن ناشر.....
ج	مقدمه مؤلف.....

فصل اول کلیات و مفاهیم

۳	گفتار اول: کلیات.....
۳	تبیین مسأله.....
۴	اهمیت، فایده و ضرورت بحث.....
۷	اهداف پژوهش.....
۸	فرضیه‌های تحقیق.....
۹	روش تحقیق.....
۱۱	گفتار دوم: مفاهیم.....
۱۱	انسان در عرفان.....
۱۵	انسان در قرآن.....
۲۰	واژه عرفان.....
۲۱	منبع، موضوع و مسائل عرفان.....

۲۴..... مبانی انسان‌شناسی عرفانی.....

۲۵..... جایگاه هستی‌شناسی انسان.....

فصل دوم: امام خمینی علیه السلام و انسان‌شناسی عرفانی

۳۳..... مقدمه.....

۳۴..... گفتار اول: حقیقت و ماهیت انسان.....

۳۴..... انتم و شناخت انسان در عرفان.....

۳۶..... ناتوانی در شناخت انسان.....

۳۹..... انسان حیوان پالان و انسان بالقوه.....

۴۳..... گفتار دوم: جایگاه انسان.....

۴۴..... حضرات خمس (مراتب هستی‌شناسی اندیشه امام خمینی).....

۴۹..... مرتبه ملکی و ملکوتی انسان.....

۵۰..... بقا و نفاذ انسان.....

۵۱..... انسان آیت عظمای الهی.....

۵۴..... هبوط آدم به عالم.....

۵۷..... ارتباط انسان با عوالم هستی.....

۵۹..... نسبت کتاب تکوین و تدوین.....

۶۳..... گفتار سوم: ساحت‌های وجودی انسان.....

۶۳..... اطوار نفس.....

۶۶..... قابلیت وجودی انسان.....

۶۸..... ابعاد وجودی انسان.....

۷۱..... گفتار چهارم: وحدت نفس و تعدد قوای انسان.....

۷۱..... سیالیت و صیوریت انسان.....

۷۳ معیار ارزش انسان
۷۵ صیوررت و صعوبت معرفت انسان
۷۷ گفتار پنجم: کمال انسان
۷۷ مقدور بودن کمال انسان
۸۲ طریق نیل به کمال
۸۵ صعود و سقوط انسان
۸۷ مناطات صعود و سقوط
۹۰ مراتب کمال انسان
۹۱ مرتبه جمادی
۹۳ مرتبه نباتی
۹۵ مرحله حیوانی
۹۷ مرتبه انسانی
۹۸ مرحله روحانی
۹۹ مرتبه نورانی
۱۰۰ مرتبه خلیفه الهی
۱۰۲ کمال حقیقی انسان
۱۰۷ گفتار ششم: انسان کامل
۱۰۷ انسان کامل، مقامات و اوصاف
۱۱۴ نَفَسِ رحمانی و انسان کامل
۱۱۶ معراج‌های سه‌گانه و فتوحات ثلاثه
۱۱۹ کمال استجلا در آینه انسان کامل
۱۲۱ اینای آدم و امکان راهیابی به باطن عالم
۱۲۴ مراتب ولایت در انسان کامل

۱۲۷ مقامات انسان کامل
۱۳۲ جامعیت انسان
۱۳۳ ضرورت وجود انسان کامل
۱۳۵ جمع بندی

فصل سوم: علامه و انسان‌شناسی عرفانی

۱۴۱ مقدمه
۱۴۲ گفتار او: حقیقت - ماهیت انسان
۱۴۲ علامه و - ترقی انسان در عرفان
۱۴۴ درک یا عجز شناخت انسان (معرفة النفس)
۱۴۶ علم النفس و معرفة النفس
۱۴۷ گفتار دوم: جایگاه انسان
۱۴۷ انسان آیت عظامی الهی
۱۵۰ رابطه انسان با عوالم هستی
۱۵۲ هماهنگی کتاب تکوین و تدوین
۱۵۶ جایگاه نفس در سلوک
۱۵۸ جایگاه انسان در نظام هستی
۱۶۰ امتیاز انسان از فرشتگان
۱۶۳ گفتار سوم: ساحت‌های وجودی انسان
۱۶۳ شئون وجودی انسان
۱۶۶ تعالیم الهی و توجه به ساحت باطنی
۱۶۹ گفتار چهارم: اغراض در افعال الهی
۱۶۹ هدف‌داری نظام هستی

- انسان و هدف خلقت ۱۷۱
- صعوبت فهم در غایت هستی ۱۷۵
- سیر تکاملی انسان ۱۷۶
- گفتار پنجم: کمال انسان ۱۷۹
- حقیقت کمال ۱۷۹
- سیر تکاملی و کمال حقیقی انسان ۱۸۳
- انسان و امکان نیل به کمال ۱۸۵
- اصناف سه گانه در نسل کمالات عالیه ۱۸۷
- قرآن و کمال مظهریت انسان ۱۹۱
- مراحل سلوک انسان ۱۹۲
- انسان و شرط اصلی وصول به کمال ۱۹۷
- تعالیم اسلام و تعالی انسان ۱۹۸
- انسان متعالی و دوام فیوضات الهی ۲۰۱
- نقش توحید در کمال انسان ۲۰۳
- صعود و سقوط انسان ۲۰۶
- علامه و طی مراتب کمالات عالیه ۲۰۸
- گفتار ششم: انسان کامل ۲۱۱
- طریقه سلوک برای نیل به کمال ۲۱۱
- ابنای آدم و امکان دستیابی به باطن عالم ۲۱۶
- استدلال منکرین و پاسخ علامه ۲۱۹
- جامعیت انسان ۲۲۲
- تجلی انسانیت در پرتو ولایت ۲۲۴
- ولایت و ملاک انسانیت ۲۲۸

۲۳۰	مراتب ولایت
۲۳۷	شبهه ولایت تصرف و پاسخ آن
۲۴۰	رام بودن عالم برای ابنای آدم
۲۴۳	ادعیه ائمه <small>علیهم السلام</small> مستندات اندیشه عرفانی علامه
۲۴۵	کمال استجلا در آینه انسان کامل
۲۴۶	ضرب زرت وجود انسان کامل
۲۴۸	جبر بندگی

فصل چهارم: مقایسه و تحلیل نظرامام خمینی علیه السلام و علامه طباطبایی علیه السلام

۲۵۳	مقدمه
۲۵۴	گفتار اول: وجوه اشتراک
۲۵۴	جایگاه انسان
۲۵۵	ساحت وجودی انسان
۲۵۶	ارتباط انسان با عوالم هستی
۲۵۸	غایت خلقت انسان
۲۵۹	صیوررت انسان
۲۶۲	تنبيه
۲۶۴	کمال حقیقی و اوصاف انسان کامل
۲۶۷	جامعیت انسان
۲۷۰	ولایت
۲۷۷	گفتار دوم: وجوه افتراق
۲۷۷	شناخت انسان و معرفت نفس
۲۸۰	انسان کامل

۲۸۲	فتوحات سه گانه
۲۸۵	هستی و هیوط
۲۸۸	جلا و استجلا
۲۹۰	بررسی علل افتراق
۲۹۴	نوآوری
۲۹۵	نتیجه
۲۹۹	کتاب نامه

www.ketab.ir

سخن ناشر

از میان انواع پرشمار آفرین‌ها، الهی؛ انسان خاستگاه و جایگاه ویژه‌ای دارد. تنها انسان است که آفریده‌ای دارای آگاهی و اختیار است. همو که خلیفه خداوند تبارک و تعالی و حامل امانتی است که آسمان‌ها و زمین توان حل آن را نداشتند و در این میان قرعه فال به نام انسان زدند.

به برکت قوه تعقل و تفکر انسان در طول تاریخ طولانی بشر، علوم و فنون گوناگونی ابداع و اختراع گردید که همه آنها برای انسان در خدمت انسان می‌باشد، از علوم آلی تا علوم اصالی؛ همه در تکاپوی شناخت ابعاد وجودی انسان و بهبود زندگی او می‌باشند.

در این میان در دانش ارزشمند عرفان، اهتمام ویژه‌ای به شناخت انسان شده است، چرا که انسان از این زاویه به فطرت کمال‌طلبی و حقیقت‌جویی و خداخواهی، آفریده شده و از خاستگاه فطرت و با نور خرد سالک طریق کمال می‌باشد. امام خمینی (س) در علم عرفان قدم راستی دارد و یکی از مهم‌ترین مسائلی که در آثار گوناگون ایشان مورد بحث و بررسی و تشریح و تبیین قرار گرفته است؛ مسئله مهم انسان‌شناسی است، چرا که عارف در عرفان نظری به دنبال فهم توحید و نیل به آن و نیز شناخت موحد می‌باشد. همچنان‌که علامه طباطبائی رحمته‌الله عالمی ربانی و فیلسوفی الهی است که در تمامی

آثار خود دغدغه شناخت انسان و معرفی ابعاد وجودی و نیازهای متنوع او را دارد تا با شناخت آنها طی طریق بندگی میسور گردد.

با توجه به ارزش و جایگاه پژوهش‌های تطبیقی و مقایسه‌ای، محقق ارجمند جناب حجت الاسلام والمسلمین مصطفی خلیلی با استمداد از راهنمایی‌های اساتید محترم خود، مسئله «انسان‌شناسی عرفانی» را از دیدگاه این دو اندیشمند که از بزرگ‌ترین عالمان ریانی می‌باشند، مورد بحث و بررسی قرار داده است.

با سکر از تلاش ایشان، محصول این تحقیق تقدیم همه علاقه‌مندان مباحث مربوط به انسان و نیز اندیشمندان این دو عالم بزرگ، می‌گردد.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

دفتر قم

www.ketabonline.ir

مقدمه مؤلف

﴿بِأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا تَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾. ای اهل ایمان، خود حقیقی و مقام و جایگاه انسانی خود را دریابید و نیک بدانید که به زودی با ملکوت اعمال نزد پروردگارید، چرا که شما انسان‌ها خلیفه خدایید. ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾^۱ و تعلیم یافتگان به اسمای الهی هستید. ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾^۲ شما ابنای بشر صاحب تجلیل و تکریم پروردگارید. ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾^۳ از شخصیت و عزت نفس خویش و انسان در افتادن به آتش عذاب الهی حراست کنید و در صورت عدم مراقبت، اهل نار باشید. ﴿بِأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَاراً﴾^۴ من شما را برای معرفت و عبادت آفریدم پس این را هم بدانید. ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾^۵ از میان همه مخلوقات فقط شما در آرزوی سماء امین خدایید. ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا

۱. مائده (۵): ۱۰۵.

۲. بقره (۲): ۳۰.

۳. بقره (۲): ۳۱.

۴. اسراء (۱۷): ۷۰.

۵. تحریم (۶۶): ۶.

۶. ناریات (۵۱): ۵۶.

وَأَشْفَقْنَا مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا^۱ خود خودتان را بشناسید که گوهر گران بهایید. «أفضل الحكمة معرفة الإنسان نفسه ووقوفه عند قدره»^۲ و بدانید که شما در صورت انسانی، بزرگ‌ترین دلیل و راهنما و حجت خدایید. «اعلم أن الصورة الإنسانية هي أكبر حجج الله على خلقه»^۳ انسان، اسم اعظم حق و جامع جمیع حضرات خمس، مصور به صورت الهی و مصداق نَفْسِ رَحْمَانِي است، مغز عالم وجود، نزد فرشتگان مسجود، کاب جامع غیب و شهود و با براق قرب نوافل به پیشگاه پروردگار محبوب است. «مَا يَتَقَرَّبُ إِلَى عَبْدٍ مِنْ عِبَادِي، شَيْءٌ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ. وَإِنَّهُ لَيَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِأَسْوَأِ حَتَّى أُبْهِ، فَإِذَا أَحْبَبْتَهُ كُنْتُ إِذَا سَمَعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَلِسَانَهُ الَّذِي يَطْقُ بِهِ، وَزَهْوَةَ الَّتِي يَنْطِشُ بِهَا، إِنْ دَعَانِي أُجِبْتَهُ، وَإِنْ سَأَلَنِي أُعْطِيْتَهُ»^۴

تو غنی‌تر از منی زان در میانی

بدان خود را که تو جان جهانی

جهان عقل است و جان سر به تو

زمین و آسمان پریایه تو^۵

انسان در عرف عرفان جلیس خدای سه‌نانه جلیس فرشتگان، روح جهان و جان عالم امکان، مجموعه صورت جهانیان، غایت زین قرآن است، و این سخن نغز از سخن گوی عرفان است که: «در متن دین اسلام یعنی قرآن در حیز نمایان است که آن خدا و انسان است، چه این که تمام معارف آن یا در باب اسما و سنای خدای سبحان است و یا مربوط به مراتب انسان است و چون انسان مظهر اسم جلال و جمال است، لذا در تمام قرآن یک واژه نمایان است و آن کلمه انسان است، قرآن نیز صورت کتبی و

۱. احزاب (۳۳): ۷۲.

۲. شرح آقا جمال الدین خوانساری بر غررالحکم و درر الکلم، ج ۲، ص ۴۱۹.

۳. شرح دعاء السحر، ص ۸.

۴. الکافی، ج ۲، ص ۳۵۲.

۵. شرحی برگزین راز، تقریر بیانات شفاهی علامه سید محمد حسین طباطبائی، ص ۱۳۲، بیت ۲۷۱.

عالم، صورت تکوین انسان است.^۱ پس او در اول و آخر و ظاهر و باطن به مثال خدای سبحان است. «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»^۲ البته این نه به معنای الهیات تشبیهی و تنزیهی بل اثبات الوهیت حق بدون تشبیه است. چون گوهر وجود آدمی دارای چنین ارزشی است، لذا عارفان و عالمان سترگی در این وادی گام نهاده تا نخرت حقیقت نفس خویش را بشناسند و انسان به معنای واقعی را معرفی نمایند.

عارفان با استداد آیات قرآن کریم و بیانات نورانی معصومین علیهم السلام حقایقی را در باره انسان تبیین نمودند که این تحقیق به دنبال روشن ساختن گوشه‌ای از این حقیقت در اندیشه دو عارف ربانی، امام خمین علیه السلام و علامه طباطبایی علیه السلام است. امید به این که نگارنده با بضاعت مزجاة در تحلیل بیانات، صواب باشد.

مصطفی خلیلی

۱. تفسیر المحيط الاعظم والبحر الخضم، ج ۱، ص ۱۳۶.

۲. حدید (۵۷): ۳.